

Олександра СТАСЮК

ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ ТА ВИБОРЧОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Простежено розвиток демократичних інституцій та виборчого права на українських землях у першій половині ХХ століття. Підкреслено демократизм представницьких органів влади за часів УНР та ЗУНР. Проаналізовано радянську модель організації влади та політичного представництва. Констатовано, що виборча система УРСР, яка формувалася на початку 20-х років, на законодавчому рівні була позбавлена елементів демократії, а демократичне виборче право, закріплене Конституцією 1937 року, залежало від реалізації на практиці більшовицької моделі соціалізму.

Ключові слова: влада, виборча система, представницькі органи влади, парламентаризм, демократія, виборчий закон.

Традиційний погляд на дореволюційну Росію як суто державну абсолютистську монархію при ближчому розгляді виразно деконструюється. Адже за всієї неоднозначності й недосконалості виборчого законодавства Російської імперії в її історії був короткий (1906–1917), проте виразно функціональний період існування парламентаризму. Йому передували події революції 1905 р., що проходили під республіканськими гаслами та значною мірою вплинули на відхилення проекту т. зв. Булігінської думи, яким функції парламенту зводилися до статусу дорадчих зборів при царському урядові. Перші представницькі органи влади в Росії були створені Маніфестом Миколи II від 6 серпня 1905 р. і являли собою двопалатний парламент, який складався з реформованої Державної Ради – верхня палата та Державної Думи – нижня палата.

Держдума була особливим законодавчим органом, якому надавалося “право попередньої розробки та обговорення законодавчих пропозицій і розгляд розпису державних доходів та видатків”¹. І хоча виборчим правом у Російській імперії володіла лише обмежена категорія осіб, переважно з числа великих землевласників та промисловців (представники селянства могли отримати мандат лише на особливих підставах), однак поява Держдуми ознаменувала еволюцію російської монархії в напрямку конституційного ладу. Юридично трансформацію Російського самодержавства в дуалістичну парламентарну монархію засвідчили п. 3 царського Маніфесту від 17 жовтня 1905 р. та ст. 86

---

¹ Становлення парламентаризму в Росії на початку ХХ століття / Веденєєв Ю. та ін. // Нариси з історії виборів та виборчого права: навч. посібник. – Калуга: Калужський обласний фонд відродження історико-культурних та духовних традицій “Символ”, 2002. – 692 с.; Те ж: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravolib.pp.ua/stanovlenie-parlamentarizma-rossii-22301.html>

Основних законів Російської імперії в редакції від 23 квітня 1906 р., що закріплювали за Держдумою пріоритетне право законодавчої діяльності та прийняття законів, які, щоправда, не могли мати сили без затвердження Государя-імператора. Монарх також прагнув тримати під контролем виконавчу гілку влади: залишав за собою право признавати та звільняти членів Ради Міністрів і вимагав від них повної підзвітності.

Бажання контролювати та всіляко обмежувати законотворчу діяльність депутатів з боку самодержавного ладу стало причиною кількарізного дострокового припинення діяльності Держдуми, проте сам інститут парламентаризму в Росії зберігався аж до Лютневої революції, що завершилася падінням монархії та утворенням Тимчасового Уряду. Ліквідацію Держдуми 6 жовтня 1917 р. та оголошення підготовки до виборів в Установчі Збори у цьому контексті слід розглядати як черговий етап розвитку російських парламентських практик. Участь у Державній Думі Російської імперії депутатів-українців та набутий ними досвід має певне історико-теоретичне значення для розвитку парламентаризму в Україні².

Отже, ще до буремного 1917 р. на російському імперському просторі, до якого належала й значна частина українських земель, формувалися певні риси демократичної політичної культури. Для українців це був період повернення до демократичних традицій козацької доби, а росіяни вперше у своїй історії отримали можливість налагодити цивілізовані форми відносин між владою та суспільством шляхом застосування різноманітних виборчих технологій, механізмів зв'язків між широкими електоральними колами і депутатським корпусом, практиками делегування громадянських прав тощо. Адже попередні реформаторські ініціативи (М. Сперанського, Н. Новосильцева, “декабристів”, П. Валуєва та ін.), покликані сформувати на теренах імперії демократичні інститути влади, не були реалізовані. Однак подальший розвиток подій деформував процес демократизації російського суспільства, й унікальний шанс було змарновано.

Натомість на українських землях демократичні процеси якийсь час продовжували розвиватися. Українські визвольні змагання, що розпочалися після жовтня 1917 року, покликали до життя нові форми представницької демократії. Зрозуміло, що можливості їх становлення і розвитку звужувалися революційними процесами та бойовими діями, зовнішньою експансією, однак тогочасна дійсність незаперечно засвідчила готовність суспільства до формування представницьких органів влади і демократичних форм державного будівництва. Найповніше прагнення до формування ефективно діючих представницьких органів влади були втілені у діяльності Центральної Ради (ЦР), діячі якої намагалися наслідувати європейські парламентські традиції. Центральна Рада стала першим загальнонаціональним представницьким вищим законодавчим органом України, до якого увійшли представники головних українських політичних партій, а передусім прихильники українського національно-державного відродження. І хоча сучасні науковці по-різному оцінюють політико-правовий статус ЦР³, проте у її діячів чітко прослідковується послідовна реалізація парламентських функцій.

² Француз А. Ідеї та практика парламентаризму в працях російських юристів початку ХХ століття / А. Француз, Л. Баликіна // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів, 2013. – Вип. 1. – С. 116.

³ Мироненко О. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної ради / О. Мироненко. – Київ, 1995; Бандурка О. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток / О. Бандурка, Ю. Дереваль. – Харків, 1999; Кислий П. Становлення

Сформована у березні 1917 р. на чолі з Михайлом Грушевським як загальнонаціональна громадська організація ЦР, з огляду на непрості воєнно-політичні обставини, які унеможливили скликання Всеукраїнських Установчих Зборів, змушена була перебрати на себе державотворчі та законодавчі функції. Законодавча діяльність ЦР була визнана пріоритетною і полягала в розробці універсалів, роботі над проектом Української Конституції (“Статут автономної України”) та підготовці проектів законів, покликаних забезпечити на українських землях соціалістичні перетворення спочатку в рамках відновлення автономії, а на другому етапі – незалежної Української Народної Республіки (УНР). Основним здобутком першого етапу, що розпочався рішеннями Всеукраїнського Національного конгресу (квітень 1917 р.), стали широковідомі нині Універсали, а його головним результатом – вироблення політико-правової лінії українського державотворення на закріплення суверенітету й розбудову соціально-орієнтованої держави. Справді, конгрес сформулював умови автономії України, вирішив “негайно творити підстави її автономного життя”, визначив принципи встановлення кордонів між державами і скликання конференції в справі миру, оновив склад УЦР, доручив їй організувати комітет для вироблення проекту Статуту автономії України та ін.⁴

На другому етапі, з моменту проголошення УНР, законодавча діяльність ЦР була спрямована на вирішення гострих соціальних проблем у житті країни, а також вироблення основ законодавчого процесу й законодавчої техніки. За час існування УЦР нею було прийнято близько 130 законів та інших законодавчих актів (Універсалів, Статутів, “Наказів”, Декларацій, постанов правового характеру, звернень та ін.)⁵. Логічним завершенням цього процесу став проект Конституції УНР, схвалений Центральною Радою 29 квітня 1918 р. Практично усі конституційні акти УНР ґрунтувалися на концепції правової держави й наслідували прогресивні на той час європейські парламентські традиції.

Прикладом цього є норми Конституції Української Народної Республіки, що формували основи виборчого права України, разом із Законом про вибори до Українських Установчих Зборів. Відповідно до цих документів, вибори мали здійснюватися з урахуванням загального, рівного, прямого виборчого і таємного голосування із дотриманням принципу пропорційного представництва. Закон встановлював чітку регламентацію всіх без винятку етапів виборчого процесу. Для проведення виборів передбачалося створення системи спеціальних самостійних, недержавних виборчих органів – комісій, діяльність яких здійснювалася відкрито і гласно. Членам комісії надавалася широка компетенція: вони розглядали всі питання виборів. Головна комісія мала свій друкований орган. Процедура голосування та підрахунку голосів була відпрацьована на рівні, близькому до сучасних вимог, включно зі системою судового захисту виборчих прав громадян.

парламентаризму в Україні: На тлі світового досвіду / П. Кислий, Ч. Вайз. – Київ, 2000; Журавський В. Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Віталій Станіславович Журавський. – Одеса, 2001.

⁴ Єрмолаєв В. До питання про перший український парламент – Українську Центральну Раду / В. Єрмолаєв // Державне будівництво і місцеве самоврядування: зб. наук праць. – Харків: Право, 2005. – Вип. 10. – С. 62.

⁵ Там само. – С. 64.

Отже, незважаючи на брак часу та непрофесіоналізм багатьох членів ЦР, а також бурхливі політичні пристрасті, що постійно вирували у стінах парламенту, ЦР зробила значний крок у розвитку демократичного національного законотворення та створила фундамент для законодавчої діяльності доби Гетьманату та Директорії. Однак, зауважимо, що система правління П. Скоропадського, а також діячів Директорії, не була націлена на повноформатне використання ідей парламентаризму, хоча ідея скликання парламенту як вищого законодавчого органу була провідною в діяльності зазначених інституцій.

Активну законодавчу діяльність, спрямовану на закріплення основ української державності та зорієнтовану на міжнародно-правові стандарти, провадили й діячі Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). До обрання Сейму верховну (законодавчу) владу мала здійснювати Українська Національна Рада (УНР), яку було оголошено тимчасовим парламентом. Ухвалення власних нормативних актів здійснювалося на основі чинного австрійського законодавства шляхом пристосування його положень до інтересів нової влади та суспільства. Дехто з дослідників закидає членам УН Ради неспроможність до власної законотворчої діяльності, хоча дії депутатів передовсім були продиктовані стратегічними цілями й мали на меті уникнути хаосу в складний період становлення державницьких інституцій ЗУНР. Тим більше, що австрійське законодавство в своїй основі не суперечило уявленням діячів ЗУНР про державний устрій, широко декларуючи демократичні права і свободи. Зрештою, як стверджує діаспорний дослідник М. Стахів, “видати нові оригінальні закони у короткім часі було неможливо”⁶.

Конституційні засади новоствореної Української держави визначав схвалений УН Радою “Тимчасовий закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії” від 13 листопада 1918 р., який констатував назву держави – “Західно-Українська Народна Республіка”, окреслював її територію, закріплював верховенство й суверенітет народу, передбачав наявність представницьких органів влади, що мали обиратися на основі загального, рівного, прямого, таємного голосування за пропорційною системою. Виборчим правом наділялися усі громадяни, незалежно від національності, віросповідання та статі. На вдосконалення політичної системи ЗУНР були спрямовані й інші конституційні закони – “Про вибори до Сойму Західної області Української Народної Республіки” і “Про скликання Сойму Західної області Української Народної Республіки”, які визначали порядок обрання, скликання та принципи діяльності нового парламенту. Вибори були призначені на червень 1919 р., однак не відбулися через військові дії.

Визнаючи першість УНР, керівники ЗУНР намагалися продовжувати її традиції у питаннях розбудови правової держави. Законодавством ЗУНР було передбачено широкий спектр політичних прав і свобод – свобода слова, друку, мітингів і зборів, недоторканості особи тощо. Важливим рішенням, яке за рівнем демократизму випереджало тогочасне європейське законодавство, слід вважати закон про мови, прийнятий Генеральним Секретаріатом 10 листопада 1918 р. Відповідно до цього закону, правові документи загальнодержавного значення повинні були публікуватися чотирма мовами: українською та мовами національних меншин (польською, єврейською та німецькою). Отже, основним принципом законодавчої діяльності ЗУНР

⁶ *Стахів М.* Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 / М. Стахів: в 6 т. – Скрантон, 1962. – Т. 4. – С. 53.

був пріоритет загальнолюдських цінностей. Навіть у період надання президенту УНРади Є. Петрушевичу диктаторських повноважень, законодавча діяльність ЗУНР здійснювалася на правовій та демократичній основі. Демократизмом відзначався й стиль роботи парламентарів. Як зауважив один із активних учасників тих подій Л. Цегельський, УНРада “працювала як справжній парламент – її члени мали досвід роботи у парламенті, соймі та повітових радах ще за Австрії. Засідання Ради проводилися зазвичай відкрито, тож доступ на галерею для публіки був вільний”⁷. УНРада дала цікавий і унікальний не лише в національному, а й загальноєвропейському вимірах досвід прилаштування у стислий термін монархічної законодавчо-правової бази (яка загалом відповідала передовим європейським демократичним нормам) до республіканської форми правління ЗУНР⁸.

Подальшу можливість розвивати парламентарні практики західні українці отримали в новоутвореній Польській державі, яка, як відомо, була побудована на конституційних засадах. Завдяки цьому в Галичині та на Волині продовжували діяти чимало українських політичних партій, що сприяло політичній структуризації західноукраїнського суспільства, набуттю парламентарного досвіду, виробленню політичної культури. Намагаючись покращити соціально-економічне та культурне становище населення краю, допомогти збереженню і утвердженню національної самосвідомості, представники українського політикуму міжвоєнного періоду широко використовували парламентську трибуну польського Сейму та міжнародних інституцій для вирішення українських проблем. Рівень ефективності цих намагань заслуговує окремої оцінки, проте можливість брати участь у багатопартійній парламентській боротьбі в умовах відносних демократичних свобод формувала із західноукраїнських діячів доволі якісний тип політиків, що значно відрізнявся партфункціонерів радянської України.

Розвиток подій на Східній Україні пішов за іншим сценарієм. Після поразки національно-визвольних змагань та ліквідації УНР всі політичні партії у Наддніпрянській Україні, окрім комуністичної, були заборонені, а їх провідні діячі змушені були емігрувати за кордон або були фізично знищені репресивно-каральними органами радянського тоталітарного режиму. Більшовизм як ідеологія і практика “вузької групи” ліворадикальних революціонерів від початку закладав ексклюзивно-елітарний підхід до реалізації ідеї “пролетарської революції” та організації влади, хоча політична риторика була перенасичена популістськими гаслами про широке залучення трудящих мас до управління державою у Радах робітничих, селянських та солдатських депутатів. Однак образ “кухарки-депутата” швидко став евфемізмом, оскільки “більшовицький орден” на практиці розпочав зведення фундаменту диктатури пролетаріату, що на ділі виявилось конструюванням химерного механізму монопартійного абсолютизму, заснованого на спецслужбах (ВЧК) та армії. У сучасній літературі не існує чіткого визначення поняття, яке б окреслювало політичну систему радянської

⁷ Західно-українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постагі / [гол. ред. ради Я. Ісаєвич; упоряд.: М. Литвин, І. Патер, І. Соляр]. – Львів, 2009. – С. 249.

⁸ *Томенчук Х.* Формування і становлення вищих представницьких органів влади ЗУНР за доби парламентської демократії (жовтень 1918 – червень 1919 рр.): історико-політологічний аналіз / *Х. Томенчук // Панорама політологічних студій: наук. вісник Рівненського державного гуманітарного університету.* – Рівне: РДГУ, 2012. – Вип. 9; Те ж: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/user/Downloads/Pps_2012_9_28%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Pps_2012_9_28%20(1).pdf)

держави 1917–1937 рр. Частина дослідників послуговуються визначенням “з’їздівська система”, яку, мабуть, слід уважати оптимальною⁹.

Після муравйовської агресії і встановлення радянської влади на території Великої України ще якийсь час діяли “ліві партії” (есери, борбисти, боротьбисти, монархісти), які мали представництво у виборних адміністративних структурах. Однак невдовзі більшовики витіснили їх з органів влади й стали одноосібно репрезентувати трудящих. Політичні практики більшовизму ґрунтувалися на двох китах: а) витіснення з політичного поля всіх без винятку опонентів і претензії на абсолютну роль у суспільно-політичному житті; б) виключення з числа повноцінних громадян (позбавлення виборчих прав автоматично означало й позбавлення цього статусу) представників “експлуаторських класів” – поміщиків, капіталістів, духовенства та ін.

Прагнення до політичної уніфікації поступово трансформувалось у своєрідну нав’язливу ідею, яку більшовицькі лідери втілювали з маніакальною послідовністю. Вже тоді використовувався весь арсенал дискредитації можливих політичних супротивників, які не залишали останнім жодних перспектив. Одночасно перетворення Ревкомів у Ради генетично трансливало в органи народного представництва надзвичайні форми їх комплектування й функціонування, засоби втілення в життя вироблених рішень.

Ще за життя В. Леніна виняткова місія більшовицької партії де-факто легітимувалася шляхом встановлення контролю над Радами. Гасло “Вся влада Радам!” лише камуфлювало справжні наміри “твердих лєнінців” – мати монополію на владу. Вдало експлуатуючи жупели внутрішніх та зовнішніх “загроз”, кремлівські диктатори цілеспрямовано виробляли алгоритм ліквідації /нівельювання/ нейтралізації соціально-економічних, політичних, національних, конфесійних антагонізмів.

Такі ж оманливі гасла, як “Фабрики – робітникам, землю – селянам!” були розраховані переважно на маргінальні настрої і цілком природні соціальні очікування значної частини соціуму. Вони спрямовувалися на закріплення переконання в масах, що нова держава має слугувати саме їм і віддзеркалює саме їхні насущні інтереси та потреби.

Переформатування держави “диктатури пролетаріату” в державу, що втілювала ідею “союзу робітничого класу, селянства і трудової інтелігенції”, тривало з 1918 до 1936 років і супроводжувалося конституюванням виборчих технологій. Цей період існування Радянської держави складно охарактеризувати як однорідний з точки зору створення ефективної парламентської системи, оскільки положення Конституції Радянського Союзу і Союзних республік та окремі виборчі закони постійно змінювалися.

Принципи радянського виборчого права почали формуватися ще до Жовтня. Вже під час Лютневої революції в основу формування виборчого корпусу було покладено класовий підхід, якого, з огляду на відсутність чіткого законодавства, не завжди дотримувалися. Тож вибори до перших Рад депутатів трудящих у березні 1917 р. відбувалися радше на основі загального виборчого права. До робітничих Рад, окрім робітників, обиралися також службовці, до селянських – представники куркульства та сільської буржуазії, до червоноармійських – особи з офіцерського складу армії. Висуванців у Ради нерідко обирали на мітингах або зборах робітників і селян шляхом підняття рук. По-різному складався і порядок голосування: застосовувалося як

⁹ Древалі Ю. Радянська модель політичного представництва / Ю. Древалі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/01.pdf>

таємне, так і відкрите голосування, причому часом навіть у межах одного повіту. Після Жовтня вжито заходи до певної уніфікації норм представництва, яка до кінця і повсюдно аж до прийняття Конституції проведена не була.

Перша Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (1919 р.), що була прийнята на основі Конституції СРСР, цілком вписувалася в проголошену партійно-державну модель диктатури пролетаріату. Основними її характеристиками були встановлення так званої “пролетарської” виборчої системи, яка передбачала вибори на принципах не загального, непрямого, нерівного виборчого права при відкритому голосуванні; встановлення політичних, соціальних, економічних, релігійних цензів щодо виборчих прав; неврегульованість виборчого законодавства; відсутність судового захисту прав громадян; контроль за проведенням виборів з боку партійно-репресивних органів¹⁰.

Згідно з Конституцією УСРР 1919 р., права голосу були позбавлені широке коло осіб: громадяни, які використовували найману працю з метою отримання прибутків; які жили на нетрудові доходи, наприклад, відсотки з капіталу, прибутки від підприємств, надходження з майна, приватні торговці, торговельні й комерційні посередники; ченці й духовні служителі церков і релігійних культів, службовці й агенти колишньої поліції, особливого корпусу жандармів і охоронних відділень, особи, визнані у встановленому порядку душевнохворими, або ті, які знаходились під слідством та ув'язнені.

Вибори проводилися у дні, які визначалися місцевими Радами (ст. 66). Вони були багатоступеневими. Прямі вибори проводилися тільки в органи влади населених пунктів – міст і селищ. А вибори депутатів від волості, повіту і району, губернії, області і до Всеросійського з'їзду Рад проходили у два, три і навіть чотири етапи. Багатоступеневі вибори, окрім того, що здешевлювали виборчий процес, відігравали роль своєрідного фільтру, який стримував потрапляння небажаного/ворожого елемента у вищі органи держави. Єдиного для всієї країни, навіть губернії, а часом і повіту, дня виборів не встановлювалося, тому про жодну виборчу кампанію не йшлося. Голосування могло бути як таємним, так і відкритим. Конституція закріпила також право відкликання депутатів Рад, яке, однак, використовувалося для вигнання з Рад угодівців і заміни їх більшовиками.

Варіант Основного Закону УСРР, прийнятий 1929 р., виглядає ще ретрограднішим. Він закріпив і навіть збільшив перелік громадян, позбавлених виборчих прав. У 1928–1929 рр. кількість громадян, які не мали права брати участі у виборах, становила 253,9 тис. осіб – 9,8 % виборців (проти 175,1 тис. осіб в 1926–1927 рр.)¹².

Відсутність чітких законодавчих норм щодо регламентації позбавлення прав призводило до поширення різноманітного тлумачення і свавілля на місцях. Спрямована переважно проти економічно та політично самостійних громадян, система позбавлення виборчих прав може розглядатися як різновид політичних репресій.

Надалі виборчі закони та владні розпорядження були спрямовані на зменшення категорії осіб, позбавлених виборчих прав, проте численні виборчі цензи зберігалися до 1937 р. У період виборчої кампанії 1930–1931 рр., згідно з офіційною статистикою, число громадян, позбавлених прав, зменшилося у два рази: з 8,5 % до 4,9 %. У містах

¹⁰ Виборче законодавство РРФСР і СРСР 1918–1936 рр. / Веденєєв Ю. та ін. // Нариси з історії виборів ... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravolib.pp.ua/izbiratelnoe-zakonodatelstvo-rsfsr-sssr-i9i8-22311.html>

УСРР воно складало 5 %, в селищах – 4,9 %, в цілому в республіці – 4,4 %¹⁴. Однак у цей період влада активно використовувала інші способи позбавлення громадян виборчого права: політичні процеси над інакомислячими, репресії проти селян, з яких найбагатші та суспільно найактивніші були оголошені куркулями, система донощництва, за якою були засуджені цілком невинні люди тощо. Так відбувалося штучне звуження й обмеження низки соціальних груп у своїх правах.

Конституція УРСР 1937 р., яка була майже точною копією Основного Закону СРСР від 1936 р., що свідчить про жорстку централізацію влади у державі, закріпила нове виборче законодавство, значно демократичніше¹¹. Зокрема, у Розділі XI (ст. 133) Конституції УРСР 1937 р. зазначалося: “Вибори до всіх Рад депутатів трудящих: Верховної Ради УРСР, Верховної Ради Молдавської АРСР, обласних Рад депутатів трудящих, Рад депутатів трудящих адміністративних округів, районних, міських, селищних станичних і сільських Рад депутатів трудящих, – проводяться виборцями на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні”¹². Загальність радянського виборчого права, відповідно до якого право голосу надавалося всім без винятку громадянам, які досягли віку 18 років (окрім божевільних і осіб, засуджених судом з позбавленням виборчих прав), мала стати доказом “до кінця витриманого” соціалістичного демократизму Країни Рад. Адже у той час конституції більшості зарубіжних країн передбачали різноманітні виборчі цензи (майновий, освітній, за національною ознакою тощо), які значно звужували права виборців. Наприклад, Конституційна хартія Чехословацької республіки та Конституція Польщі передбачали численні вікові обмеження стосовно виборців та кандидатів у депутати, а виборче право Румунії, окрім вікового, містило ценз осілості¹³ тощо. Підкреслюючи переваги радянського виборчого законодавства, Й. Сталін у доповіді на Надзвичайному VIII Всесоюзному з’їзді Рад наголосив, що радянська Конституція не поділяє громадян на активних і пасивних – для неї всі громадяни активні¹⁴.

Дійсно, аналіз статей Конституції 1937 р. наводить на думку, що вона закріплювала справді демократичне виборче право. Однак вождь пролетаріату лукавив, стверджуючи, що в Радянському Союзі не існувало обмежень прав виборців, адже реалізація виборчого законодавства на практиці вступала у суперечність з іншим положенням Конституції, згідно з яким керівництво всіма громадськими та державними організаціями відводилося Комуністичній партії (більшовиків) України, яка “є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу”¹⁵. Отже, висунення кандидатів у депутати здійснювалося під пильним контролем КП(б)У, унеможливаючи будь-яку

¹¹ Речицкий В. Конституционализм. Украинский опыт / В. Речицкий. – Харьков: Фолио, 1998. – С. 110.

¹² Історія конституційного законодавства України: зб. док. / [упоряд. В. Гончаренко]. – Харків: Право, 2007. – С. 120–121.

¹³ Гончаренко В. Виборчі права громадян за Конституцією УРСР 1937 р. / В. Гончаренко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nulau.edu.ua:8088/bitstream/123456789/3942/1/Goncharenko_93.pdf

¹⁴ Сталин И. Доклад о проекте Конституции Союза ССР. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик / И. Сталин. – Москва: Партиздат ЦК ВКП (б), 1937. – С. 42.

¹⁵ Історія конституційного законодавства України... – С. 120.

альтернативу. Зокрема під час виборів депутатів до Верховної Ради Української РСР першого скликання 26 червня 1938 р. у голосуванні взяло участь 99,6 % від загальної кількості виборців, які одноставно обрали 304 депутати Верховної Ради УРСР, серед яких було 73 % комуністів, 10,9 % членів ВЛКСМ, 16,1 % безпартійних. Депутати за соціальним станом розподілялися так: робітників – 50,3 %, селян – 25,0 %, інтелігенції – 24,7 %; за національним: українців – 61,5 %, росіян – 34,5 %, інших національностей – 4 %. 26,6 % від усього складу депутатів становили жінки (81 особа)¹⁶.

Спотворення виборчого права громадян, виборчої системи у формуванні представницьких органів державної влади, ігнорування принципу народовладдя і поділу влади в умовах більшовицького диктату, насильницького згортання реальної демократії – все це робило декоративними вищі представницькі установи Радянської України революційної доби 1917–1921 рр., а згодом і подальшого періоду.

Паралельно відбувалася фетишизація соціалістичних цінностей: уславлення ордену СРСР як “найдемократичнішої держави у світі” й сакралізація фігури вождя. Сконцентрувавши всі важелі контролю за партійним апаратом у своїх руках, Сталін цілеспрямовано і жорстко творив його специфічний статус, вивисуючи над усіма законодавчими та виконавчими органами. Послідовно знищуючи “ворогів народу” (які насправді становили потенційну загрозу лише його владному становищу), радянський лідер на особистій залежності, страхові і нав'язній суспільству й керівникам усіх рівнів вірі у власній мудрості та непомильності викував “залізну” партійну дисципліну (на ділі – сліпу й абсолютну покору), що не мала нічого спільного з “партійною демократією”.

Висування і ротація кадрів, соціальні преференції формували партійно-радянську номенклатуру, “міграція” якої здійснювалася зовсім за іншими принципами, ніж та, що була офіційно прописана в законодавчих документах, партійних директивах і статуті.

Звикання апаратників і громадян до таких “правил гри” спричинило появу подвійної політичної моралі, латентної та поступово зникаючої опозиційності, суцільного конформізму, викривлення масової свідомості.

Можна констатувати, що виборча система УРСР, яка формувалася на початку 20-х років на законодавчому рівні була позбавлена елементів демократії. Однією з характерних ознак радянської виборчої системи до середини 30-х років було запровадження виборів на принципах нерівного непрямого права при відкритому голосуванні, а також незагальність виборів, тобто діяв принцип нерівноправності громадян. Та попри всі елементи декларативної демократизації, законодавчо закріплені в “Сталінській конституції”, вся політична система була “заточена” під ключовий концепт – домінуючої ролі ВКП(б) у всіх сферах життя. Монопартійний імператив легітимізувався в Конституціях СРСР та УРСР, залишаючи за партійними органами прерогативи у вирішенні всіх життєво важливих питань державного життя. Партійні органи пронизували всю владну вертикаль, весь державний апарат від міністерств, армії і спецслужб – до установ освіти, культури, колгоспів і радгоспів, промислових підприємств.

“Блок комуністів і безпартійних” став ще однією ідеологемою для означення беззаперечних лідерських позицій більшовицької партії, її провідної ролі в суспільстві, єдиного орієнтиру та можливого вибору для електоральних мас.

¹⁶ Гончаренко В. *Виборчі права громадян...*

Александра Стасюк. Формирование демократических институций и избирательного права на украинских землях в первой половине XX столетия

Прослеживается развитие демократических институтов и избирательного права на украинских землях в первой половине XX века. Подчеркнуто демократизм представительных органов власти во времена УНР и ЗУНР. Произведён анализ советской модели организации власти и политического представительства. Констатировано, что избирательная система УССР, которая формировалась в начале 20-х годов на законодательном уровне, была лишена элементов демократии, а демократическое избирательное право, утверждённое Конституцией 1937 года, зависело от реализации на практике большевистской модели социализма.

Ключевые слова: власть, избирательная система, представительные органы власти, парламентаризм, демократия, избирательный закон.

Alexandra Stasiuk. Formation of democratic institutions and electoral law in the Ukrainian lands in the first half of the twentieth century

The article traced the development of democratic institutions and electoral rights of Ukrainian lands in the first half of the twentieth century. Highlighted democratic representative government in times of UPR and ZUNR. Produced an analysis of the Soviet model of organization of power and political representation. Ascertained that the electoral system of USSR, which was formed in the early 20s in law was devoid of elements of democracy and democratic suffrage enshrined by the Constitution of 1937, depended on the practical implementation of the Bolshevik model of socialism.

Key words: government, electoral system, representative bodies, parliamentarism, democracy, the electoral law.